

BALETNO NAZIVLJE – LEKSIKOGRAFSKI POGLED

Vlatka Štimac Ljubas

UDK 811.163.42:373.46:792.8

Većinu naziva u širem smislu plesna i baletna umjetnost dijele s kazališnim nazivima dramske i operne umjetnosti. U radu se baletni nazivi, uglavnom u užem smislu, analiziraju s jezikoslovnoga motrišta; analizira se njihovo podrijetlo, sastav i struktura, uzimajući pritom u obzir leksikografske i terminografske izvore, primjere i definicije. Zbog vremena njihova postanka, odnosno razdoblja kada ulaze u hrvatski jezik, većina je baletnih naziva, a koji se uglavnom odnose na baletne pozicije, preuzeta iz francuskoga jezika. Ovim se člankom ipak pokazuje da postoji sustav hrvatskoga baletnog nazivlja te da je ono uglavnom višerječno, najčešće je riječ o atributnim sintagmama strukture *pridjev + imenica*.

Ključne riječi: hrvatski baletni nazivi; višerječni nazivi; preuzeti/posuđeni nazivi; jednojezični rječnik hrvatskoga jezika

1. UVOD: GLEDIŠTA KOJA TEMA OTVARA

Pojam plesa širi je od pojma baleta; ples je hiperoniman baletu jer je balet takva «plesna scenska forma» koja se u povijesti umjetnosti javila mnogo kasnije od samoga plesa. Pretpostavka je da je tako i s nazivljem; za područje bi plesa i plesne umjetnosti analizirani korpus bio nešto veći nego što je isključivo za baletnu umjetnost. Motivirajući se, međutim, leksikografskim radom pri

uređivanju plesne i baletne struke u mrežnome izdanju *Hrvatske enciklopedije* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, ali i na *Kazališnome leksikonu*, te opsegom baletnih naziva i nedoumicama koje se pri njihovu uređivanju javljaju, ponajprije se uzima u obzir da «kazališno nazivlje obuhvaća one nazive koje rabe pripadnici kazališnih prikazivačkih djelatnosti (...) u koje ubrajamo dramsku, opernu i baletnu umjetničku djelatnost» (Škavić 1999: 15). Osim naziva koji će se u ovome radu koristiti, a to su baletni nazivi prema leksikografskim izdanjima kao izvorima, ovaj članak osim jezikoslovnih i leksikografskih pitanja otvara i terminografska jer se popisuju i tumače nazivi jedne struke: skupina riječi koje se koriste u određenom znanstvenomu, tehničkom ili umjetničkome području čini strukovno nazivlje (Hudeček; Mihaljević 2012: 11). U današnje je doba iznimno važno skrbiti se o nazivima pojedinih struka te ih razvijati. Kada su sustavi naziva gotovo potpuno preuzeti/posuđeni iz drugih jezika (kao što je baletno preuzeto/posuđeno iz francuskoga), veliku vrijednost ima jezikoslovna misija osvješćivanja činjenice da u pojedinoj struci ima i hrvatskih naziva te upućivanja da ih se (sa) čuva, odnosno da se strane nazive, ako i kada je to moguće, zamijeni hrvatskima. Ples je umjetnička forma, «umjetnost harmonična pokreta tijela u ritmičkom slijedu; oblik neverbalnog izražavanja i komunikacije» (ples. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. 10. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48704>), ali je upravo na ovome mjestu – klasificiran u dvjema strukama, struci *kulturne povijesti* i *baleta* koji se pak taksonomizira u području *Umjetnosti*. Balet je (ili baletna umjetnost) umjetnički ples u kojem se uz glazbenu pratnju pokretima tijela i mimikom tumači dramska radnja, misli i osjećaji (Škavić 1999: 124). Plesno i baletno nazivlje dijelom su kazališnog nazivlja pa u tom smislu velik broj pojavnica obje struke dijele s drugim dvjema kazališnim prikazivačkim djelatnostima, s opernom i dramskom umjetnosti. Kazališno se nazivlje, a koje baletno dijeli s dramom i operom, odnosi na *mjesta izvedbe scenskoga djela (kazalište, pozornicu, gledalište), sudionike kazališnoga čina, tehničko osoblje, upravu i administraciju, te na publiku i predstavu*. Baletna umjetnost s dramskom i opernom umjetnosti dijeli *kazalište/teatar/glumište* – ponekad je to *narodno ili nacionalno kazalište* ponekad *gradsko kazalište*; i baletna umjetnost, kao dramska i operna, treba *pozornicu/scenu/prizorište* (ili žargonski – *binu*), ali i *gledalište* (prema strukturi – *parket*,

balkon, lože i galerije). Sve tri kazališne umjetnosti imaju *scenarij, scenografa, dekoratera te kazališnog slikara, kašera, dekoraciju i kulisu*; a trebaju i *kostime; kostimografa i garderobijera; frizera, vlasuljara* i šminku. Stoga se sve narečeno smatra baletnim nazivima u širem smislu. Premda je većina baletnih naziva preuzeta iz francuskoga jezika, cilj je ovoga rada pokazati da su baletni nazivi i hrvatski, ali uglavnom višerječni. Kako bi se u tom i uspjelo, baletni se nazivi u užem smislu, popisani prema leksikografskim izvorima radnoga izdanja *Kazališnoga leksikona* te mrežnoga izdanja *Hrvatske enciklopedije*, analiziraju prema postanku (podrijetlu), sastavu i (sintaktičkoj) strukturi.

2. POJAVA I POSTANAK HRVATSKIH NAZIVA

Kazališno se, pa tako i baletno nazivlje, razvija usporedno s pojavom i razvitkom scenske prakse. O kazališnome kao strukovnome nazivlju možemo govoriti tek od druge polovice 19. stoljeća, kada počinje profesionalizacija hrvatskoga kazališta. Kazališni djelatnici tada trebaju odgovarajuću riječ za novu pojavnost pa je najčešće preuzimaju i/ili posuđuju iz drugoga jezika ili je pak tvore na hrvatskome jeziku. Razvoj hrvatskoga baletnog nazivlja teče paralelno s razvojem baletne struke na hrvatskome tlu; potreba za nazivima javlja se potkraj 19. stoljeća – s prvom pojavom plesa na domaćoj kazališnoj pozornici te otprilike istodobno s formiranjem baletnog ansambla. Prvi cjelovečernji balet, *Vilu lutaka* Josepha Bayera, na zagrebačku je scenu postavio Leopold Gundlach iz Beča. Stalnu Operu, dodajući joj i baletnu grupu, osnovao je 1894. tadašnji intendant HNK-a Stjepan Miletić pa i potreba za baletnim nazivljem postaje povećana. Budući da je potkraj 19. st., kada se u Hrvatskoj tek počeo stvarati profesionalni baletni ansambl, središtem baletne umjetnosti bio Pariz, sva Europa preuzima francusko baletno nazivlje. Stoga tako biva i u nas. I prije se ipak profesionalizacije baletne umjetnosti, a s počecima kazališne prakse, javljaju nazivi za plesne komponente:

Između kazališnih prikazivačkih umjetnosti baletna je umjetnost najmlađa. Najstarije joj potvrde nalazimo u nazivima moreška (Palmotić, 1882, 67), tanac (Držić, 1930, 51; NN, 1857, 128), tanačac (Držić, 1930, 51), tancalac, tancalo (Stulli, 1806), koloples (D, 1835, 4), ples (NN, 1850, 276). Iako su

svi ovi nazivi uporabljeni u dramskim tekstovima ili u napisima o kazalištu, ne doznajemo iz njih je li riječ o umjetničkom plesu. (Škavić 1999: 124)

Već potkraj 19. stoljeća u hrvatskome je baletnom nazivlju zabilježeno nekoliko pokušaja prilagodbe francuskih naziva: *elevica* za učenicu baletne škole, četvorka za kadrilu, *plesoučitelj*, *plesač* i *plesačica*; *umjetnica samica* za solisticu. Naziv se *koreograf* često zamjenjuje izričajima «plesove sastavlja i uvježbava meštar baleta» i/ili «plesove aranžira baletni meštar / učiteljica baleta». Naziv se *koreograf* javlja tek 20-tih godina 20. stoljeća; i tada se radije rabe nazivi *plesove postavio* i *uvježbao*, ili samo *koreografija* (Škavić 1999: 125). Kazališno nazivlje, pa tako i baletno, ima žargonski i jezični sloj. Žargonskim se nazivima služe pripadnici baletne, plesne struke/djelatnosti, stranoga je podrijetla i upotrebljava se uglavnom usmeno. Primjeri žargona većinom su među baletnim nazivima u širem smislu: *abonman*, *abonent*, *abonentica* za pretplatu, pretplatnika, pretplatnicu; špijunka, gukerl, guklah za okance (na zastoru); *ansambl* za družinu, trupu; šminka za sredstva za uljepšavanje lica te *apšminkanje* za skidanje šminke. Ima ih i među onima u užem smislu: za primjere se mogu uzeti nazivi *baletmajstor*, *štanga* i *špica*. S leksikografskoga gledišta baletni bi se žargonski naziv u hrvatskom jednojezičnom rječniku trebao nalaziti sa strukovnom odrednicom kazališne struke – *kaz/kazal*, nakon drugih, općih značenja (ako ih ima), ili bi morao imati stilsku i/ili normativnu odrednicu poput *razgovorno* ili *kazališno razgovorno*, ako se već natuknica ne upućuje na hrvatski naziv. Prezeti i posuđeni bi se nazivi morali upućivati na hrvatske višerječne nazive pa treba uzeti u obzir da hrvatski jednojezični rječnici nemaju dvorječnih natuknica. *Baletmajstor* bi primjerice morao biti upućen na *baletni majstor*. Takva normativnoleksikografska rješenja nude mogućnost da se naziv *baletni majstor* sa strukovnom odrednicom *kaz/kazal*, uvrsti na leksikografskoj razini stručnih sintagmi, pod pridjevom *baletni* (*kaz ~ majstor* «osoba zadužena za uvježbavanje plesača»). Kako bi se pokazala obradba baletnih žargonskih naziva u jednojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika, uspoređuju se tri hrvatska jednojezičnika: *Rječnik hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige (glavnoga urednika Jure Šonje, 2000.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik* Novog Libera (2003.) te *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika (VRH)* Školske knjige (2015.). Od triju navedenih rječnika jedino Šonjin rječnik ima naziv *baletmajstor*; i to bez upućivanja i

strukovne odrednice premda odrednicu imaju natuknice *balerina kaz* i *balet kaz/glaz*. Naziv *baletan* u Šonjinu rječniku također nema strukovne odrednice što pokazuje da su mjesta odrednicama u hrvatskim jednojezičnicima dodjeljivana bez osobita kriterija. *Enciklopedijski rječnik* također ima odrednice uz nazive *balet kazal*, *balerina kazal*, dok ju *baletan* nema. *Veliki rječnik hrvatskoga (VRH)* ima strukovne odrednice uz *balerinu* i *baletana*, dok je natuknica *balet* nema. Špica u Šonjinu rječniku ima etimološku odrednicu *njem* te se tek u četvrtome značenju u definiciji, s odrednicom *kaz*, navodi «posebno izrađena papuča za balerine koja omogućuje ples na prstima». Ni *VRH* ni *Enciklopedijski rječnik* kao posebne natuknice nemaju ni špicu ni *štangu* koju Šonje navodi u drugome značenju s odrednicom *kaz* kao «vodoravno položenu motku u baletnoj dvorani koja služi kao oslonac tijekom vježbi». Štanga se u ovome slučaju mogla uputiti na *baletni štap* ili pak *prečku* gdje je naziv *prečka* još uvijek neproširen. U strukovnome se leksikonu (*Kazališni leksikon* Leksikografskoga zavoda, radni primjerak) špica upućuje na *plesanje na vrhovima prstiju*, štanga na *baletni štap*, a *baletmajstora* nema, nego je natuknica *baletni majstor*. Pripadnici će baletne struke za štangu odnosno *baletni štap* / *prečku* sve češće reći *barre* što je tuđica preuzeta iz engleskog jezika, nedovoljno prilagođena, pa joj je i pisanje još uvijek izvorno, a ne fonetizirano. Taj primjer pokazuje koliko je baletni žargon otvoren sustav te je podložan jezičnoj pomodnosti čem u prilog ide i sve češća uporaba engleske tuđice *studio* za neki od prostora gdje plesači vježbaju, zapravo za *baletnu dvoranu*. Engleski nazivi šire se i prema načelu jezične ekonomičnosti jer su jednorječni, a ne višerječni kakvi su najčešće hrvatski baletni nazivi. Baletni je jezik, koji pak pretpostavlja standardnojezičan sloj, otvoren sustav pa je podložan i nastanku višerječnih naziva. Uzimajući u obzir terminološko načelo da prema svojemu sastavu nazivi mogu biti jednorječni i višerječni, a prema podrijetlu hrvatski i nazivi stranoga podrijetla, nazivi baletne struke nastaju:

- a) prihvaćanjem i/ili posuđivanjem stranih naziva
- b) hrvatskom tvorbom
- c) prihvaćanjem međunarodnica latinskoga i grčkoga podrijetla
- d) pretvaranjem riječi općega jezika u nazive (*terminologizacijom*)
- e) preuzimanjem naziva iz druge struke (*reterminologizacijom*)
- f) povezivanjem riječi u sveze (Hudeček; Mihaljević 2012: 49).

Evo primjera prihvaćanja ili preuzimanja stranih naziva. Primjer *divertismana*, baletne točke koja se javlja kao plesni umetak u operi, jest primjer prihvaćena naziva koji je prilagođen hrvatskomu tako što je fonetiziran; upotrebljavaju se istodobno i fonetizirani naziv i tuđica (franc. *divertissement*). Hrvatske jednoznačne zamjene nema, osim višerječna naziva koji će struka, a zbog višeznačnosti posuđenice, potvrđivati vrlo rijetko: *umetak između činova*; *umetak u operi*; *plesni prizori u izvedbi*. Osnovni se baletni nazivi u početku preuzimaju od gostujućih talijanskih družina (*balet*, tal. *balletto*, franc. *ballet*, od *ballo* – *ples*), premda su talijanske posuđenice prošle kroz francuski kao jezik posrednik, čemu svjedoče hrvatski jednojezičnici. Još je nekoliko talijanskih izvornih naziva (*adagio* – pokreti koji se izvode u polaganom tempu; *allegro* – živi i energični plesni pokreti; *ballabile* – skupni ples bez solistički dionica; *coda* – kraj, završetak). Ponešto je već spomenutih njemački tuđica (*baletmajstor*; *štanga*, *špica*). Nekoliko je međunarodnica grčkoga i/ili latinskoga podrijetla kao što su *pozicija*, *varijacija* i *koreografija*. Baletnim nazivima mogu se smatrati luzitanizam *bajadera* te hispanizam *bolero*. Francuski je jezik među baletnim nazivima najčešći i javlja se u nazivima za baletne pozicije i pokrete, odnosno položaje dijelova tijela. Izvorni su francuski nazivi: *assemblée*, *attitude*, *balancé*, *ballotté*, *battements*, *battu*, *coupé*, *demi-pointe*, *développé*, *divertissement*, *en dedans*, *glissade*, *grand pas*, *jeté*, *pas de basque*, *pas de deux*, *plié*, *relevé*, *rond de jambe*, *soutenu*, *tombé*. U hrvatskome jeziku izvorni bi strani nazivi morali biti napisani u kurzivu. U promatranome sustavu ima i hrvatskih naziva, no ako je riječ o baletnim nazivima u užem smislu, oni su uglavnom višerječni. Hrvatski su baletni nazivi postali:

- a) pretvaranjem općih riječi u nazive, terminologizacijom (primjeri baletnih naziva u širem smislu: *gledalac/gledatelj/gledateljica*, *most*, *nastup*, *prizor*, *prvak*, *prvakinja*, *stanka*);
- b) hrvatskom tvorbom (izvođenjem, sufiksalsnom tvorbom – *plesač*, *plesačica*, *prvak*, *prvakinja*, *solistica*, *solistkinja*, *vlasuljarka*, *šminker*, *šminkerica*);
- c) povezivanjem riječi u sveze: u gotovo svakoj struci pa tako i baletnoj najčešći su višerječni nazivi, i to dvorječni.

Višerječnim se nazivima imenuju:

- baletna djela koja u sebi sadrže oznaku vrste: *fantastični balet, baletni oratorij, komični balet, muzički balet, baletna fantazija, baletna pantomima, baletna priča, baletna slikovnica, apstraktni balet, balet na konjima, bijeli balet*;
- baletna djela koja sadrže nazive posuđene iz dramskog stvaralaštva: *lirska bajka; plesna drama; koreografska komedija; narodna plesna komedija*;
- baletna djela koja u nazivu sadrže glazbene ili plesne oznake: *koreografi-rana simfonija, narodno kolo, pantomimski plesni divertissement, plesni prikaz, plesna meditacija, simfonijska fantazija*;
- baletni rekviziti, prostori, pozicije tijela i ostalo: *baletna dvorana, baletna pozicija, baletna tehnika, baletne papučice, baletni plesač, baletni štap, baletne vježbe, baletni ansambl, kontaktna improvizacija, usmjerenost tijela, plesna trupa, plesna notacija, plesanje na vrhovima prstiju*.

Višerječni su baletni nazivi najčešće atributne sintagme, što znači da su strukture pridjev + imenica (*bijeli balet, baletni plesač, baletni štap, baletna pozicija*). Dvorječnu strukturu može činiti i imenica + imenica u genitivu (*usmjerenost tijela*). Trorječne ili (vrlo rijetko) četverorječne strukture najčešće su s prijedložnim izrazima: imenica + prijedložni izraz (*balet na konjima*) ili (odglagolna) imenica + prijedložni izraz atribuiran imenicom u genitivu (*plesanje na vrhovima prstiju*).

3. ZAKLJUČAK

Premda tema naslovom otvara različita gledišta, od umjetničkoga do leksikografskoga, s težištem na jezikoslovnome – cilj je ovoga rada bio pokazati kako baletno nazivlje nije samo preuzeto/posuđeno iz francuskoga jezika, već da postoji i sustav hrvatskih baletnih naziva koji su uglavnom višerječni. Upotrijebljene su pritom metode analize i opisa korpusa baletnih naziva iz radnog materijala *Kazališnog leksikona* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, ali i nazivi/natuknice iz odabranih jednojezičnih hrvatskih rječnika. Međusobno se uspoređuje način leksikografske obradbe baletnih naziva te donose sugestije kako se odrednicama i/ili uputnicama leksikografski opis može poboljšati što je u *Kazališnome leksikonu*

već dijelom primijenjeno. Na taj način pokazuje se otvorenost baletnoga jezičnog sloja koji se u novije doba, osim što rado preuzima anglizme težeći pomodnosti i jezičnoj ekonomičnosti (*barre, studio*), pod utjecajem vrlo plodna hrvatskoga tvorbenog sustava – iznimno razvija, povećavajući broj naziva hrvatskim višerječnicama (štanga – baletni štap, baletmajstor – baletni majstor, špica – plesanje na vrhovima prstiju).

LITERATURA

- Babić, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU – Globus, Zagreb.
- Babić, Stjepan. 1998. «Hrvatsko kazališno nazivlje», *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, g. 46, br. 5, HFD, Zagreb, str. 193-195.
- Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskog kazališta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Batušić, Nikola. 1982. «Kajkavska kazališna terminologija». *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 6, Zagreb.
- Batušić, Nikola. 1991. *Uvod u teatrologiju*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Cindrić, Pavao. 1962. «Pokušaji uvođenja domaćeg kazališnog nazivlja», *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, g. 9, br. 4, HFD, Zagreb, str. 111-113.
- Cindrić, Pavao. 1969. «Kazališna terminologija», *Enciklopedija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu 1894-1969.*, Naprijed i HNK u Zagrebu, Zagreb, str. 410-422.
- Craine, Debra; Mackrell, Judith. 2010. *The Oxford dictionary of dance: defining dance, from Astaire to Zurich Ballet*, Oxford University Press, Oxford.
- Gavella, Branko. 1967. *Glumac i kazalište*, Sterijino pozorje, Novi Sad.
- Hribar-Ožegović, Maja. 1984. *Kazališni glosarij*, Globus, Zagreb.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. 2012. *Hrvatski terminološki priručnik*, 3. ispravljeno izdanje, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Jojić, Ljiljana, ur. 2003. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb.
- Jojić, Ljiljana, ur. 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Klaić, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb.
- Škavić, Đurđa. 1999. *Hrvatsko kazališno nazivlje*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb.
- Šonje, Jure, ur. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, Zagreb.

Vulić Vranković, Frana Marija, 2020. «Kazališno nazivlje u *Glumi Aleksandra Freudenreicha*», *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, g. 67., br. 5, HFD, Zagreb, str. 184-192.

MREŽNI IZVORI

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. 10. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48704>

BALLET TERMINOLOGY – LEXICOGRAPHIC VIEW

Abstract

In the wider sense, the dance and ballet arts share most of their terminology with the theatrical terms of drama and opera. In this paper, ballet terms are analysed, mostly in the narrower sense, from the linguistic point of view; the analysis includes the origin, composition, and structure of dance and ballet terms, taking into account lexicographic and terminographic sources, examples, and definitions. Due to the time of their creation, i.e., to the period in which they entered the Croatian language, most of the ballet terminology, mainly relating to ballet positions, had been taken from the French language. Yet this article shows that there is also a system of Croatian ballet nomenclature consisting largely of multi-word terms; most often, these terms are attributive syntagms with the *adjective* + *noun* structure.

Key words: Croatian ballet terms; multi-word terms, adopted/borrowed terms; monolingual dictionary of the Croatian language